

TARİH ÖĞRETİMİNDE TARİHSEL DÜŞÜNCENİN İKİ FELSEFİ DAYANAĞI

Hüseyin KÖKSAL*

Özet

Tarih öğretimi, tarih felsefesinin bulgu ve tartışmalarından yararlanmalıdır. Gerçek tarihsel öğrenme, öğrencilerin tarihsel düşünebilmesini gerektirir. Tarihsel düşünme, tarihsel bilginin doğasıyla yakından ilişkilidir. Bu durum, bilginin öğrencinin zihninde kimi aşamalardan geçmesini gerektirmektedir. Bu işlem gerçekte, tarihsel anlatının tarihsel bilgiye dönüşmesidir. Dönüşüm sürecinin ilk aşaması, tarihsel anlatının “kavramsallaştırılmasıdır”. İkinci aşama ise, kavramların rasyonel bir yöntem içinde yeniden inşa edilmesidir. Bu inşa sürecinin rasyonel yapısına ise “Nedensel Ardıllık” demek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Tarih öğretimi, tarih felsefesi, tarihsel düşünme

Giriş

Tarih öğretimi, tarihsel bilginin değişebilir pedagojik hedefler doğrultusunda öğrencilere “ulaştırılmasını” yada gerek tarihsel bilginin doğasının zorlamaları ve gerekse tarih öğretiminin başı başına bir bilim dalı olarak verilerinin tarih programlarına dahil edilmesi sonucunda, öğrenciler tarafından bizzat “üretilmesini” içermektedir. Bu içerik doğrultusunda öğrenciler, ya ders kitabı formunda hazırlanmış sunulu tarihsel metinlerle ya da kendilerinden basit tarihsel anlatılar türetebilecekleri yazılı-yazısız tarihsel kanıtlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Husbands,1996,129). Tarihsel anlatı, bir biçimde öğrenci tarafından tekrar edildiğinde ya da daha iyi bir olasılıkla tarihsel bilgi, öğrenci tarafından üretilerek bir anlatı’ya dönüştürüldüğünde, alanın öğretilmesindeki bilişsel hedeflere ulaşıldığı varsayılabilir. Ancak yine de, tarihsel öğrenmenin zihinde nasıl gerçekleştiğine ilişkin araştırmalar yapılmadan, bu varsayımı kaygıyla yaklaşmak gerekmektedir (Dilek,2001,1) Tarih öğrenimiyle, öğrencilerin “tarihsel düşünme” becerilerinin; neden-sonuç ilişkileri kurabilme, kavramsallaştırma, kronolojik düşünme, değişim ve sürekliliğin doğasını kavrayabilme gibi zihinsel yeteneklerinin geliştirilmesi esastır. İster ders kitaplarındaki yavan tarihsel metinler aracılığıyla, ister öğrencilerin evlerinde, yakın çevrelerinde yada müzelerde bulabilecekleri kanıtlardan yola çıkılarak yapılsın, öğrencilerin zihinlerinde “geçmiş”e ilişkin oluşan zihinsel şemanın, gerçekte tarihsel bilginin doğası ile ilişkili olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, tarihsel bilginin niteliğinin, tarih yazarları kadar tarih öğreticileri tarafından da tartışılmış olması önemlidir. Aşağıda, tarihsel bilginin iki niteliği, tarih yazımı tartışmalarıyla ilişkilendirilerek sunulmuştur.

* Dr.; G.Ü. Gazi Eğitim Fak. İlköğretim Bl. Sınıf Öğretmenliği A.B.D

A-Kavramsallaştırma

Aydınlanma çağı tarihçileri Hıristiyan tarih anlayışına duydukları abartılı öfkeyi, tarihi, akıldışı davranan insanların gelişigüzel etkinlikleri olarak, düşünceyle kavranamayacak bir olaylar kalabalığı biçiminde görmekle dilegetirmişlerdi (Özlem,1986,50-51). Aydınlanmacıların bu yıkıcılığına en tutarlı tepkiyi, geçmişi “*insan akılcılığının bir göstergesi*” olarak kabul eden Kant göstermiştir (Collingwood,1990,106; Timuçin, 2000,23). O'nun deyişiyle, tarihsel bilginin içeriği, örneğin “Roma'nın Akdeniz'i fethedişi” gibi deyimlerle ifade edilir. Aslında Roma, şu tek tek Romalı, fetih de, bölgedeki savaşların ve yönetimlerin toplamıdır. Yani, “Roma”, ve “Akdeniz'in fethi” gibi ifadeler, tarihteki fenomenlerin kavramsallaştırılmış şeklidirler (Collingwood,1990,107). Tarihsel bilginin; geçmişte yaşanmış olayların kavramlarla sistemli bir şekilde ifade edilmesinin; onu salt görüngüler olmaktan çıkardığı ve anlaşılabilir bir zihinsel veri niteliği kazandırdığı, Kant'tan başlayarak çoğu tarihçi tarafından dilegetirilmiştir.

Tarihin rastlantısal olayların değil, bir biçimde aklın/usun belirlediği olaylardan meydana geldiği, daha doğru bir söyleyişle, ancak içinde bir düşünsel öz barındıran olayların tarihsel bilginin alanına girebileceği bilimsel tarih anlayışının temel öğretisidir. Alman tarihçi Schelling'e göre, insan aklının üretken yapısı tarihteki hareketliliğin ta kendisidir (Akt.Collingwood,1990,122). Ona göre geçmiş, insan aklının biçimlenişidir.

Ancak tarihsel olayların düşünceyle ilk iddialı temasını Hegel sağlamıştır. İnsan geçmişinin dışında hiçbir tarihin olmadığını öngören Hegel, bu görüşünü tarihin yalnızca “*ussal yaşamla*” yani “*düşünen varlıkların*” yaşamıyla ilgilenmesinin tutarlı olabileceği düşüncesine dayandırmıştır (Hegel,1991,53). Tarihsel olaylar tarihe eğilen zihin için düşüncenin görünümleridir. Dolayısıyla geçmişte neler olduğunu bilmek, o olayları gerçekleştiren insanların neler düşündüklerini bilmek içindir. Tarihsel bilgi ancak olayların ardındaki düşünceyi de netlikle ifade edebildiği sürece tamam/eksiksiz sayılabilir. Hegel'e göre (Akt.Collingwood,1990,125), tarihte olup biten her şey insan istenciyse olmaktadır. İnsan istenci ise, insanın, eylemde dışsal olarak kendini ifade eden düşüncesidir.

Tarihsel olayların belli kavramlarla ifade edilmesi zorunluluğu, onların içerdikleri düşünceyi anlayabilmenin ilk koşuludur. Geçmişte olup bitmiş insan etkinliklerini çözümlenmek üzere tarihe eğilen zihin, bu çözümlenmeyi ancak o etkinlikleri oluşturan ve yönlendiren düşünceyi ortaya çıkarmakla gerçekleştirebilir. Bu durumda, tarihsel olayların ne tür kavramlarla ifade edilebileceği düşünülmelidir (Bordillon,1994,74). Zaten tarihsel bilgi bütününe oluşturan temel zihinsel etkinlik, geçmiş olayların bir kavramlar dizgesi haline getirilmesidir. İtalyan tarihçi Benedetto Croce, “*tarihsel gerçekliğin, tek tek olgularda cisimlenen kavramlardan*” oluştuğunu söylemekte ve bu tür kavramları felsefenin kavramlarından ayırarak, felsefenin kavramlarının “*düşüncenin işlevlerini*”, tarihteki kavramların ise “*işlevi olan düşünceleri*” ifade ettiklerini söylemektedir (Akt.Collingwood,1990,199). Croce'a göre tarihe yönelen zihin için, ele aldığı olgudan, bir akıl yürütme sürecinden geçirecek, “kavram” denilen şeyi üretme zorunluluğu bulunmaktadır. “Kavram, tarihsel olgunun en yetkin ifadesidir” (Özlem,1992,149; Husbands,1996:34). Benzer bir anlayış Dilthey'de de vardır. O da tarihsel bilginin bir entelektüel nesne olarak algılanabilmesi ve “tarihsel düşünme” ediminin gerçekleşebilmesi için, olguların kavramsallaştırılması ve bu kavram-

ların, tarihsel olayların yorumunda başvurulan odaklar olarak kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır (Akt.Özlem,1992,180).

B-Nedensel Ardılık

Bilimsel tarih anlayışı, 20.yüzyılda, tarihsel olayları oluşturan insan etkinliklerinin “*akla uygun*” olduklarını, dolayısıyla içlerinde bir “*düşünsel öz*” barındırdıklarını kabul etmiş ve tarihsel bilginin (Dickinson ve Lee,1978,54), olayların salt tasvirinden ibaret olmayıp, aynı zamanda içerdikleri düşünceyle de ilgilenmesi gerektiği görüşünü temel dayanak kabul etmiştir. Başlangıçta, olayların içindeki düşünceyle ilgilenmek koşulsuz olarak felsefeyle doğrudan ilgiliymiş gibi görülse de bu naif yanlı, 20. yüzyılda terk edilmiştir. Hegel, tasvir ettiği olayların içindeki düşünceyle de ilgilenen tarihe “*felsefi tarih*” adını vermiştir (Hegel,1991,29-30). Ona göre, “salt deneysel tarihten farklı olarak felsefi tarih yalnızca olgu olarak saptanmakla kalmayıp, olguların nedenlerinin kavranılması zorunluluğuyla ilgilenir” (Akt. Collingwood,1990,123). Hegel’in felsefi tarih olarak adlandırdığı tarih, açıktır ki bilimsel tarihtir.

Tarihsel akışı oluşturan insan etkinliklerinin rastlantısal olmayıp belli “*ussal*” ilkelere göre vukubuldukları düşüncesi, 19. yüzyılda düşünülmeye başlanmıştır. Tarihsel bilginin konusu olan olaylar ve olgular, içlerinde “*bilenebilir*” düşünceleri barındırırlar. Hegel, bu genel kabulden sonra, “*her tarihin aslında bir düşünce tarihi*” olduğunu söylemiştir. Ona göre, “her tarih düşünce tarihi olduğundan ve aklın kendini gerçekleştirmesini –hiç değilse hareketliliğini- sergilediğinden, tarihsel süreç, aslında bir mantıksal süreçtir. Tarihsel süreçler, zaman cetveline yazılmış mantıksal süreçlerdir (Akt.Collingwood,1990,127).” Tarihsel bilgi o halde, bu mantıksal süreçlerin –de- bilgisidir ve ancak mantıkla açıklanabilir. Hegel’in, tarihsel oluşumları kesintisiz bir mantıksal art ardılık şeklinde düşünmesi temelde, tarihi ne kadar yoksaymış olsalar da, Aydınlanma çağı düşünürlerinden esinlenmiştir. Onlar her şeye rağmen, tarihi “*bir olayın zorunlu olarak bir sonrakine götürdüğü süreç*” olarak tasarlıyorlardı (Collingwood,1990,95).

Hegel, bir olayın bir başkasını doğurma zorunluluğunu “*doğal*” bir zorunluluk olarak değil, “*mantıksal*” bir zorunluluk olarak tasavvur etmiştir. Bu zorunluluğu Fichte’nin “*Kavramların Ardıllığı*” prensibine dayandırmaktadır. Tarihin başlıca işinin bugüne anlam vermek olduğunu söyleyen Fichte’ye göre tarih, bugünden bakarak “a priori-önsel” kavramlarla açıklanabilir. “Bugün, bir sonuçtur. O halde dün, bir sebeptir. Bugüne bakarak, dün’ü söylemek mümkündür (Collingwood,1990,117)”. Kavramların ardıllığı ifadesi, temel bir kavramın içerdiği ve doğurabileceği kavramların usavurma yoluyla çıkarsanması anlamına gelmektedir. İşte Hegel, kavramların birbirlerinden türetilmesi yoluyla tarihin önsel bir şekilde tasarlanabileceğini vurgulamıştır. Collingwood’a göre (1990,132), mantıksal temel kavramlar örüntüsüyle olguların içine sızması Hegel felsefesinin sağlam yanıdır.

Hegel’in büyük ölçüde Fichte’den yararlanarak ortaya çıkardığı bu anlayış kimilerince eleştirilmiştir. Marx’a göre Hegel, tarihteki gerçek ilişkileri olgulara giderek saptamak yerine, bu ilişkileri filozofun kendi kafasında kurabileceğini söyleyerek, tarihi, gerçek dayanakları olmayan soyut bir tasarım haline getirmiştir (Mandel, 1988,139).

Tarihsel bilgi, kendisine yönelen zihin ile kendisi arasında bir bağ kurularak yeniden tasarlanmayı zorunlu kılmaktadır. Tarihe yönelen zihin, “geçmiş düşüncesi

yeniden canlandırmakla kalmaz, onu kendi bilgisinin bağlamında yeniden canlandırır ve dolayısıyla yeniden canlandırırken onu eleştirir, değeri hakkında kendi yargısını oluşturur (Collingwood,1990,225). Tarihsel süreç, insanın mirasçısı olduğu geçmişi kendi düşüncesinde yeniden yaratmasıdır. Bu eylem, tarihsel bilginin bir ön şartı olduğu kadar onun oluşturucu öğelerinden biridir. Benzer bir akıl yürütmeyi, İngiliz düşünür J.Lewis de, "Tarihi yapan insandır. İnsan tarihi, yapılmış olan tarihi yeniden yaparak, onu aşar. İnsan ne yaptı ise yalnız onu bilebilir" biçiminde yapmaktadır (Akt.Erdem,2004,42).

Esasında bir tür "soruşturma" olan tarihsel olayları ifade eden kavramları zihinde yeniden kurmak ve onlarla düşünmek İngiliz tarihçi Bradley'e göre, tarihsel bilgiyi oluşturan temel etkinliktir. Bradley'in, Fichte'nin ve Hegel'in bu konudaki düşüncelerinden esinlenen Collingwood (1990,147), "tarihsel bilginin bütün olarak kavranabilmesinin şartı, onu mantıksal zorunluluğa dayanarak kurulan önsel bir imgelem ile düşünmektir" demektedir.

Hegel'in bütün tarihi böyle mantıksal bir nedensellik zinciri içinde düşünme önerisi, 20. yüzyılda alanını daraltmıştır. Rickert'e göre, tarihte bir nedensellik vardır fakat bu nedensellik doğabilimlerdekine benzer bir nedensellik değildir. Ona göre tarihsel oluş, her şeyden önce bir "anlama" edimini şart koşar. Çünkü tarihsel gerçeklik, bir doğal obje gibi, doğrudan bir obje haline getirilemez. Bu gerçeklik, insanların belli "değerlere" göre eyledikleri bir alanın gerçekliğidir ki ona ancak bu değerler aracılığıyla, yani dolaylı bir şekilde yönelme olanağı bulunmaktadır. Değerler ise, doğal objeler gibi yalnızca "algılamann" değil, daha çok "anlamann" konusudur (Oral,2002,14). "Tarihsel nedensellik, doğabilimlerinde olduğu gibi iki olgu yada nesne arasında kurulan ilişkileri belirtmez. O, değerler ile o değerlerin yönlendirdiği insanların etkinlikleri arasındaki nedensellik (Özlem,1986,129-130). Tarihsel bilginin, olguların kavramsallaştırılıp belli bir nedensellik içinde düşünülmesi anlayışı, bu nedenselliğin belli "konular" için geçerli olması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Rickert, temel konuların "değerlerden" seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Nedenselliğin belli konulara hasredilerek sınırlarının daraltılması düşüncesi Popper'da da görülür. Ona göre tarihte, bütün tarihi içerebilecek akıl yürütmelerden söz edilemez. Tarihte bütüncül teoriye karşılık olabilecek şey, ancak bir "durum mantığı" olabilir. Yani, belirli bir durum, ancak kendine özgü mantığı ile açıklanabilir (Özlem,1992,73). Ona göre tarihsel süreç, bir mantıksallaştırma sürecidir. Popper'ın durum mantığı çözümlemesi, Hempel, Gardiner, Danto gibi tarihçilerde bir "çözümleyici tarih felsefesi" geliştirme fikri doğurmuştur. Dato'ya göre, tarihte anlatıcı (narrative) önermelerle çalışılır. Anlatıcı önerme, zaman içinde birbirini izleyen önerme türüdür. Anlatıcının tarih konusunda bu kadar kullanışlı olmasını sağlayan, "bu oldu, o halde şu..." yapısında oluşudur (Munslow ,2000,16).

Sonuç

Tarihsel düşünce, Descartes'in deyimiyle "doğuştan ve doğal"dır. Her çocuk, "demin" ya da "dün" neler yaptığını, kendisinin dışında bile olsa "neler olduğunu" hatırlayarak, demin ya da dün olup bitenler hakkında kendine özgü nedenler ve sonuçlar türetebilir. Onun dün yada demin "ne olduğuna ve niçin olduğuna" ilişkin söylemler türetmesi, özü itibarıyla bir tarihsel düşünme etkinliğidir. O halde tarih, insan için doğal ve öncelikli bir düşünce yetisine seslenmektedir. Tarih öğretimi, bu düşünme biçimini, bireyin kişiselliğinden daha geniş bir alana yaymaktadır. İnsanın

kendi geçmişini düşünmesi etkinliği yalnızca kendi kişisel yaşantı ve tecrübesiyle sınırlıdır. Yani tarihsel düşünme, başlangıçta kişiseldir. Birey bu sınırlı tarihsel düşünceyle kendini, kendi aklını tanımaktadır. İşte tarih öğretimi, öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişmesi ve kendilerini tanımaları için ihtiyaç duyabileceği “deneyim”in geniş kapsamlı bir birikim olarak sunulmasıdır.

Kaynakça

- Akarsu,B., (1994), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Bourdillon, H., (1994), **Teaching History**, Routledge Publishing, London.
- Carr, E.H., (1987), **Tarih Nedir**, Çev. Misket Gizem Gürtürk,İletişim Yay. İstanbul.
- Collingwood, R.G., (1990), **Tarih Tasarımı**, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yay. İstanbul.
- Dickinson, K., Lee, P.J., (1978), **History Teaching And Historical Understanding**, Heinemann Educational Books, London.
- Dilek, D., (2001), **Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi**, PegemA yay. Ankara
- Erdem, H.H., (2004), **Althusser'in Felsefesinin Temel Kavramları, Kaygı**, Uludağ Üni.Felsefe Dergisi, s.3-Bahar, Bursa
- Günday, Ş., (2002), **Zihin Felsefesi**, Asa yay.Bursa.
- Hegel, G.W.F., (1976), **Bütün Yapıtları (Seçmeler)**, Çev.Hüseyin Demirhan, Onur Yayınları, İstanbul.
- Hegel, G.W.F., (1991), **Tarihte Akıl**, Çev.Önay Sözer, Ara Yay. İstanbul.
- Husbands, C., (1996), **What Is History Teaching?, Language, ideas and meaning in learning about the past.**, Open Uni.Press., Buckingham.
- Karabağ, Ş.G., (2002), **Postmodernizm ve Tarih Öğretimi, Türk Yurdu**, C.22., s.175, Ankara.
- Munslow, A., (2000), **Tarihin Yapısökümü**, Çev.Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yay. İstanbul.
- Nietzsche, F., (1986), **Tarih Üzerine**, Çev.Nejat Bozkurt, Say Yay. İstanbul.
- Oral, M., (2002), **İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı**, A.Ü.Türk İnkılap tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Özlem, D., (1986), **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
-, (1992) **Tarih Felsefesi**, Ara yay. İstanbul.
- Timuçin, A., (2000), **Tarih Bilinci ve Tarih Felsefesi, Felsefelogos**, s.9, Bulut Yay. İstanbul.

TWO PHILOSOPHIC BASIS OF HISTORICAL THINKING IN HISTORY EDUCATION

Hüseyin KÖKSAL *

Abstract

History teaching must benefit from the findings of and discussions in philosophy of history. The real historical learning required students to think historically. Historical thinking is closely related with the nature of historical knowledge. Student intellect should process the knowledge in some stages. This process, actually transformation of historical narrative into historical knowledge. The first stage of transformation process is "conceptualization" of historical narrative. The second stage is reconstruction of concepts in a rational method. The structure of this construction process can be termed as "casual consecutive".

Key Words: History Teaching, Historical Philosophy, Historical Thinking

* Dr.; Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Primary School Teaching